

4 Bewoningsporen uit de periode Laat-Neolithicum – Midden-Bronstijd (2850-1100 v.Chr.)

R. Berckvens, C.R. Brandenburgh en C.W. Koot

4.1 Inleiding: de archeologische prelude van de bewoningsgeschiedenis

In dit hoofdstuk gaat de aandacht vooral uit naar de archeologische sporen uit de Midden-Bronstijd. De Midden-Bronstijd dateert van 1800-1100 v.Chr. en is onderverdeeld in Midden-Bronstijd A (1800-1500 v.Chr.), en Midden-Bronstijd B (1500-1100 v.Chr.).¹ De sporen dateren hoofdzakelijk uit de tweede fase, wat niet inhoudt dat vroegere bewoning te Breda-West ontbreekt. Net als in andere streken van de pleistocene zandgronden in het Maas-Demer-Scheldegebied zijn echter oudere sporen moeilijk vast te stellen. Incidentele vondsten, grafvondsten (grafheuvels) en pollenstudies tonen aan dat de eerste landbouwers zich tussen 4000 en 3000 v.Chr. vestigden op de beboste dekzandruggen van Noord-Brabant.² Opmerkelijk genoeg blijven hun woonplaatsen archeologisch buiten beeld. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn enerzijds de korte duur van de bewoning, omdat door de regelmatige verplaatsing van de huizen, telkens wanneer nieuwe gronden tot akkers moesten worden ontgonnen, geen accumulatie van bewoningsafval kon ontstaan, anderzijds vervaging van de archeologische bodemsporen in de loop van de tijd. Zo zijn de sporen uit de Bronstijd al veel lichter van kleur dan die uit de daarop volgende perioden. Behalve het ontbreken van archeologische sporen en vondsten uit het vierde en derde millennium v.Chr., zijn in het pollendiagram evenmin duidelijke aanwijzingen voor langdurige perioden van bewoning op de dekzandruggen van Breda-West. De akkerbouw en veeteelt van neolithische boeren zou hebben geleid tot een afname van de bossen en de komst en uitbreiding van plantensoorten die wijzen op menselijke invloed in de vegetatie (zie hoofdstuk 3). Het pollendiagram toont die invloed evenwel pas vanaf de Vroege Bronstijd.

Enkele neolithische bewoningssporen op Steenakker geven echter toch aan dat deze streken niet geheel verstoken waren van menselijke aanwezigheid. Het betreft twee kuilen en losse vondsten van aardewerk en vuurstenen werktuigen. In 1998 zijn bijvoorbeeld op de stort enkele scherven gevonden van een pot met een ingestoken versiering in visgraatmotief. Vermoedelijk behoren ze toe aan een All Over Ornamented-beker, die weliswaar niet zoals gebruikelijk is versierd met behulp van een gladde spatel maar met een getande spatel (2650-2500 v.Chr., zie ook hoofdstuk 5).³ Vermeldenswaard is ook de vondst van een mogelijke standvoetbeker door een amateur op een afgegraven perceel direct ten westen van het perceel waarop de twee kuilen zijn aangetroffen. De sporen en de vondsten van zowel aardewerk bekend uit grafcontexten, als aardewerk bekend uit nederzettingcontexten, geven aan dat het geen incidentele aanwezigheid betreft, maar dat gedurende een periode in het Neolithicum sprake was van langduriger verblijf op de dekzandrug van Steenakker.

Hoewel uit het pollendiagram blijkt dat vanaf de Vroege Bronstijd mensen een merkbare invloed hadden op de lokale vegetatie, is deze periode niet vertegenwoordigd in de sporen. Niettemin is een kleine hoeveelheid aardewerk gevonden die stamt uit de Vroege- en Midden-Bronstijd (zie hoofdstuk 5).

4.1.1 Verspreiding van nederzettingsstructuren

In Breda-West zijn bewoningsporen uit de Midden-Bronstijd aangetoond op Moskes, Steenakker en Huifakker (tabel 4.1). Vooral de hoogste terreinen van de pleistocene dekzandruggen waren geliefd als woonplek, terwijl de waterputten in

¹ Theunissen 1998; Theunissen 1999, 202-207. Onlangs heeft Fokkens (2001) voorgesteld de chronologie van de Bronstijd te veranderen in 1800-800 v.Chr., met voor de Midden-Bronstijd een datering van 1500-1100 v.Chr.

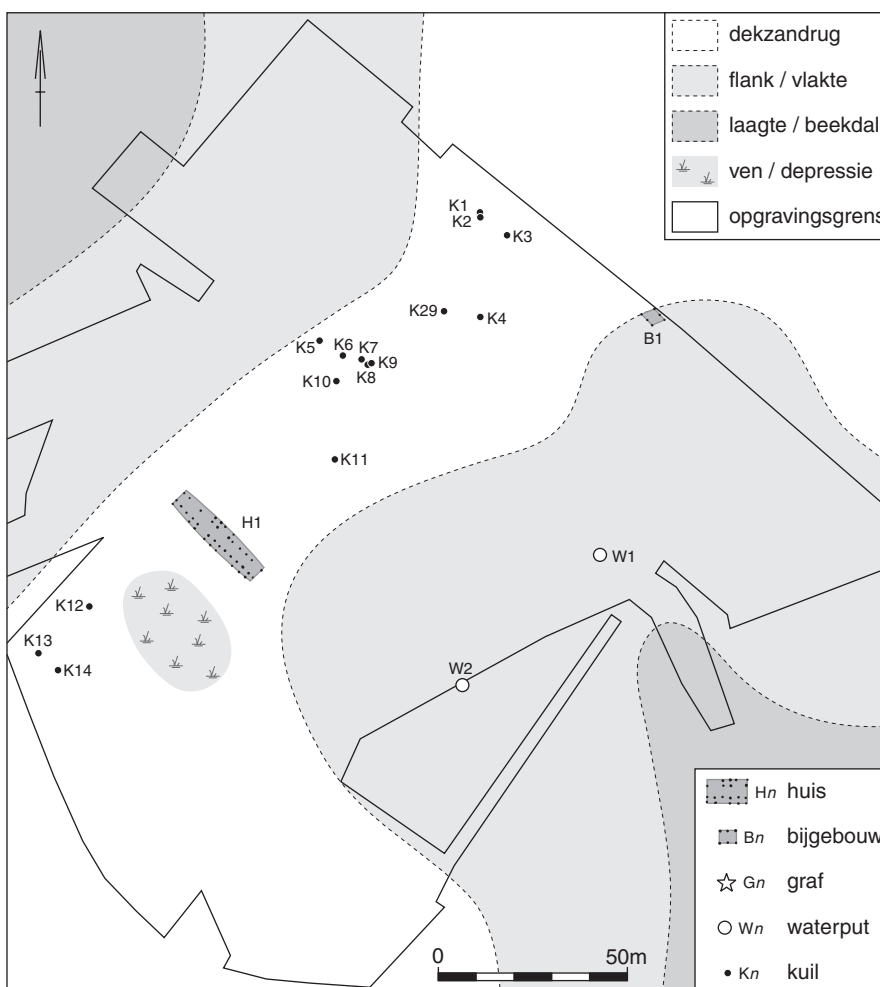
² Kortlang 1987, 17-18; Verhagen 1984, 45.

³ Mondelinge mededeling Z. van der Beek, Universiteit Leiden.

	huis	bijgebouw	waterput	kuil	graf
Moskes	1	1	1-2	1-14/29	1-2
Steenakker	—	2	3	15-25/79-81	—
Huifakker	3-5	3-4	—	26-27/99	3-4

Tabel 4.1 Overzicht van de aangetroffen bronstijdstructuren

de lagere, nattere delen van het landschap werden aangelegd. Het is niet eenvoudig geweest om in de drukke opgravingsvlakken sporen uit de Bronstijd te herkennen omdat de meeste arm zijn aan chronotypologisch materiaal.⁴ Er is wel eens geopperd dat erven in de Bronstijd vanwege de kortstondige bewoning nog niet zo vervuild waren, waardoor minder afval in de grondsporen kon belanden.⁵ Bij onderzoek in het tracé van de Betuweroute bleek echter dat huisplaatsen uit de Midden-Bronstijd gekarteerd konden worden dankzij een onmiskenbare archeologische laag, die is ontstaan door het weggooien van afval rondom de huizen.⁶ Op die nederzettingsterreinen waren archeologische sporen met daarin veel materiaal daarentegen spaarzaam. Gelukkig is de configuratie van huisplattegronden uit de Midden-Bronstijd zeer specifiek, ook te Breda-West, en konden bepaalde constructies en kuilen aan deze periode toegekend worden vanwege hun veronderstelde relatie met die plattegronden.

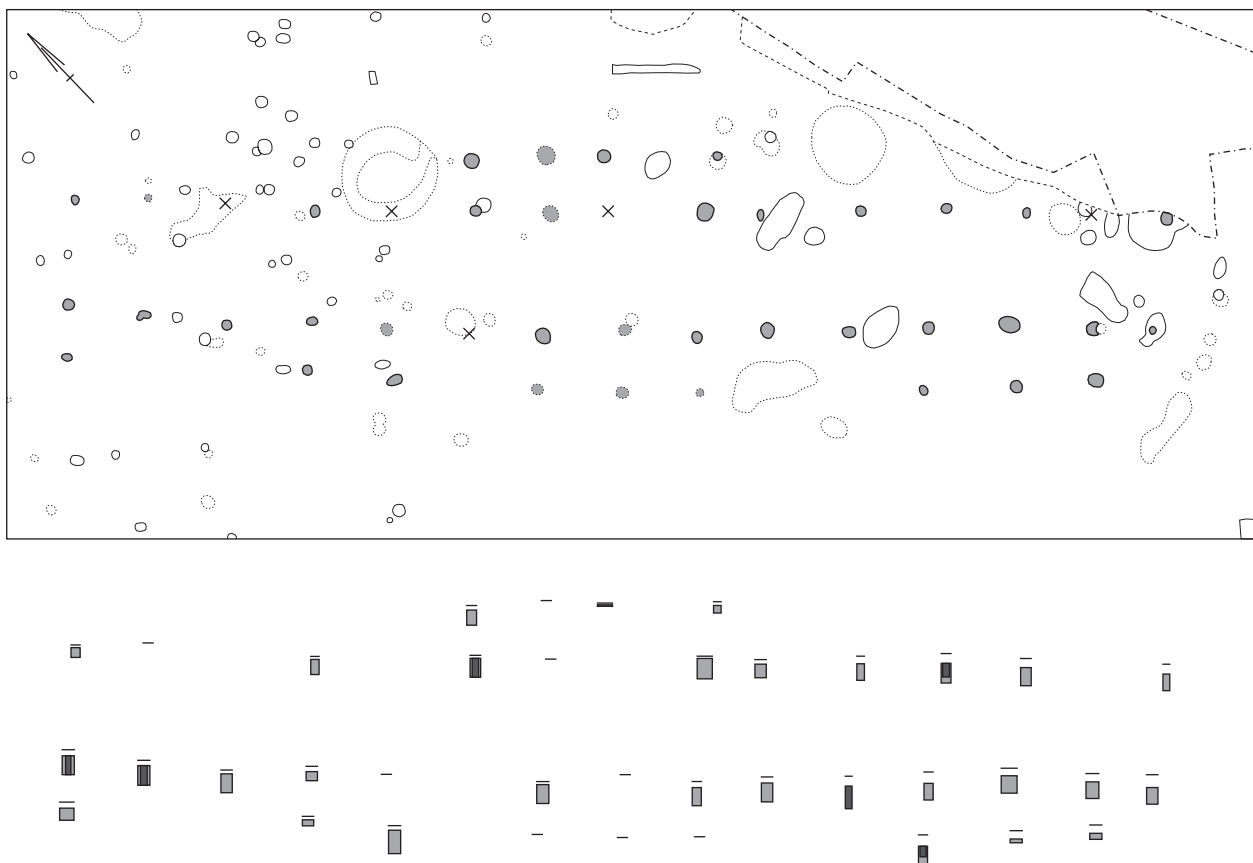

Afb. 4.1 Bewoningssporen op Moskes (Laat-Neolithicum tot Midden-Bronstijd)

4 In tegenstelling tot de vondstrijke re grondsporen uit de IJzertijd.

5 Vasbinder & Fokkens 1987, 134.

6 o.a. Jongste & Van Wijngaarden 2002; Meijlink & Kranendonk 2003; Schoneveld & Kranendonk

Afb. 4.2 Huis 1
Schaal horizontaal 1:200, verticaal
1:100 (t.o.v. 2,30 m +NAP)

- grens opgravingsput
- recente verstoring
- paalkuil en paalkern
- mogelijk bijbehorend spoor
- overig archeologisch spoor
- natuurlijke verkleuring

Sporen van menselijke activiteiten uit de Bronstijd op Moskes bestaan uit een woonstalhuis, twee waterkuilen en vijftien verspreid gelegen kuilen met uiteenlopende functies (zie afb. 4.1). De huisplattegrond is incompleet, veel paalsporen ontbreken. Archeologische resten op Steenakker lijken zich te concentreren in het noordoosten en bestaan uit een grote palenzwerm (niet afgebeeld) en een aantal verspreid gelegen kuilen (zie afb. 4.3). De sporen concentreren zich op een zandrug die zich waarschijnlijk uitstrekt in noordelijke richting naar het lager gelegen Hambroek. In 1999 is bronsstijdaardewerk aangetroffen tijdens archeologisch vooronderzoek op dit noordelijke deel van Steenakker.⁷ Op Huifakker zijn drie huizen ontdekt. Ze lagen vlakbij elkaar midden op de dekzandrug met twee bijgebouwen en een brandkuil (zie afb. 4.4). Op enige afstand lagen twee kuilen waarvan één met verhoudingsgewijs veel bronsstijdaardewerk.

Hieronder worden achtereenvolgens de huizen, bijgebouwen, greppels, waterputten, kuilen en graven besproken die aangetroffen zijn op Moskes, Steenakker en Huifakker. Per dekzandrug worden vervolgens, voor zover mogelijk, de huiserven gereconstrueerd.

4.2 Huizen

Plattegronden kunnen zich scherp aftekenen op het opgravingsvlak zodat er geen reden is om te twijfelen aan de betreffende configuratie van individuele sporen, maar het is evenmin ongewoon dat plattegronden pas op de tekentafel worden herkend. Indien een plattegrond in het veld is herkend, kan de archeoloog hierop inspelen door deze geheel vrij te leggen en eventueel ontbrekende sporen te traceren of proberen te verklaren. Die gelegenheid doet zich achter de tekentafel veel minder voor. De betrouwbaarheid van een plattegrond is daarom sterk af-

⁷ Jacobs & Vaars 1999.

hankelijk van het feit of hij in het veld is ontdekt of pas bij de uitwerking en die betrouwbaarheid is te classificeren. Voor elke huisplattegrond is de waardering bepaald (tabel 4.2). In tabel 4.3 wordt een toelichting gegeven op de waardering.

nr.	locatie	type	klasse ⁸	grootte	oriëntatie
1	Moskes	Oss 1A	B1	29 x 5 m	NW-ZO
2	Huifakker	Oss 1A	A1	22 x 6 m	NW-ZO
3	Huifakker	Oss 1A	A1	24 x 6 m	NW-ZO
4	Huifakker	Oss 1A	B1	20 x 6 m	NW-ZO

Tabel 4.2 Midden-bronstijdhuisen in Breda-West

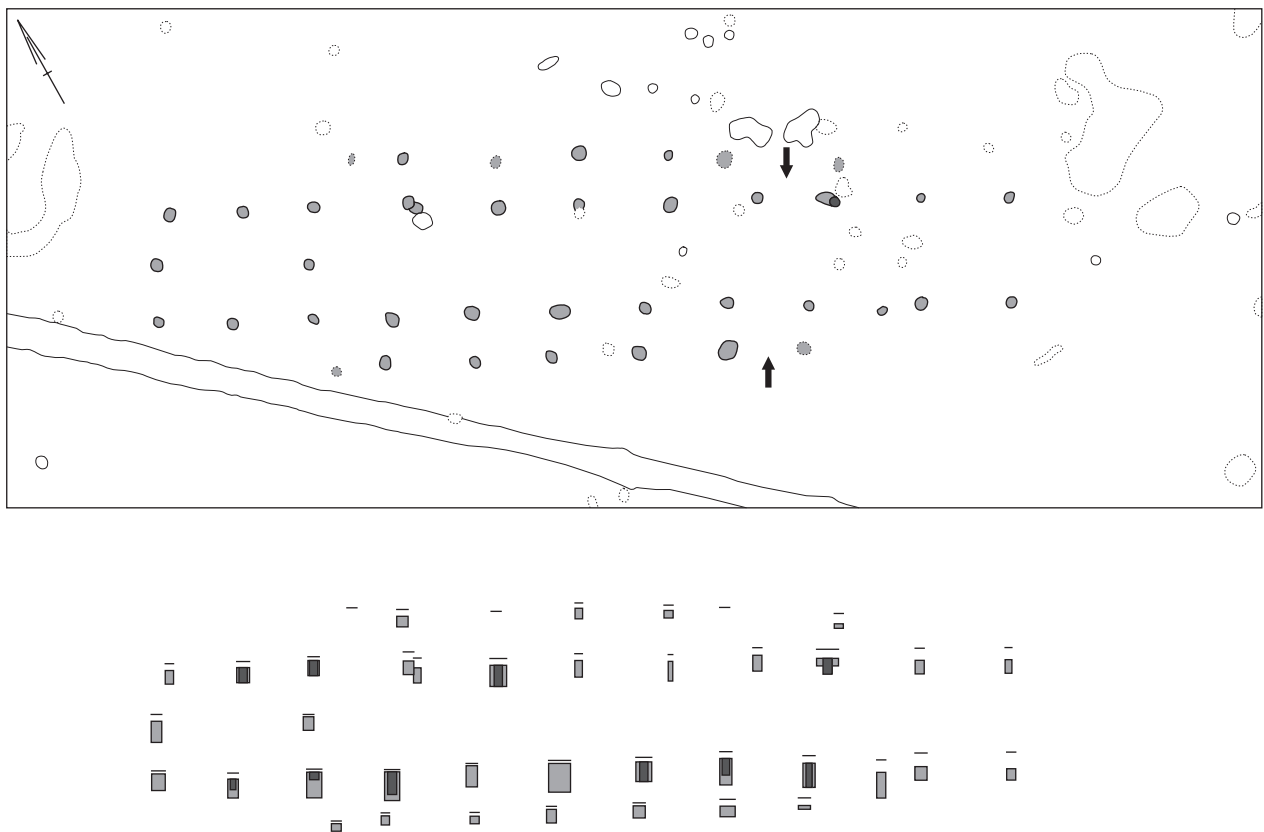
Voorstel voor een betrouwbaarheidsaanduiding van structuren van H. Fokkens & R. Jansen, met aanvulling van type A2a en B1, waarbij type A2 nu A2b is en B nu B2 is genoemd.⁹ Dit dient om onderscheid aan te brengen in de manier waarop huisplattegronden zijn herkend en hoe hun constructie – die altijd die van de onderzoeker blijft – moet worden gewaardeerd.

Tabel 4.3 Betrouwbaarheidsaanduiding van structuren

klasse-omschrijving	
A1	Duidelijke plattegrond, in het veld herkend en beschreven (onder meer in dagrapporten). Paalgaten gecoupeerd, gecontroleerd op vergelijkbaarheid (ook met de omringende sporen) van opvulling en gedocumenteerd als onderdeel van de structuur. Een plattegrond wordt bij voorkeur in zijn totaliteit vrijgelegd en niet in verschillende opgravingsputten.
A2a	Een plattegrond die vergelijkbaar is met klasse A1, maar waarbij elementen van de structuur ontbreken, door bijvoorbeeld een slechte bodemgesteldheid, recente verstoringen of de begrenzingen van het op te graven terrein. De opgraver heeft verder geen twijfels over de juistheid van de constructie.
A2b	Minder duidelijke plattegrond, in het veld herkend en beschreven (onder meer in dagrapporten). Paalgaten gecoupeerd en gedocumenteerd als onderdeel van de structuur. Er ontbreken echter elementen van de structuur; of ze is niet regelmatig genoeg of de paalkuilen zijn erg verschillend van elkaar in kleur en vulling. De opgraver heeft zelf zijn twijfels over de juistheid van de constructie, maar wil de mogelijkheid dat het een plattegrond betreft, toch niet onbesproken laten.
B1	De hoofdstructuur van de plattegrond is ten dele in het veld herkend, maar na afloop van het onderzoek op de tekentafel verder uitgewerkt en/of aangevuld. Vorm en structuur vertonen voldoende regelmaat om te kunnen worden vergeleken met de in het veld herkende duidelijke plattegronden (A1 of A2a). Omdat bij de aanvullingen op de tekentafel doorgaans overwegingen van kleur, vulling, etc. hierbij een minder grote rol spelen (het valt immers niet meer <i>in situ</i> te controleren), is deze klasse per definitie minder betrouwbaar dan klasse A.
B2	Plattegrond die op de tekentafel is herkend na afloop van het onderzoek. Vorm en structuur vertonen voldoende regelmaat om te kunnen worden vergeleken met de in het veld herkende duidelijke plattegronden (A1). Omdat doorgaans overwegingen van kleur, vulling, etc. hierbij een minder grote rol spelen (het valt immers niet meer <i>in situ</i> te controleren), is deze klasse per definitie minder betrouwbaar dan klasse A. Bovendien zijn deze plattegronden vaak herkend in sporenclusters en op verkleinde versies van de opgravingsplattegronden. Dat vergemakkelijkt het "herkennen" van structuren, maar vergroot ook het risico van constructies die in werkelijkheid nooit hebben bestaan.
C	Plattegrond die op de tekentafel is herkend na afloop van het onderzoek. Vorm en structuur vertonen eigenlijk onvoldoende regelmaat om te kunnen worden vergeleken met de duidelijke plattegronden van de klasse A1 en B. Er bestaan twijfels over de juistheid van de constructie.

⁸ Naar Fokkens & Jansen 2002, 10.

⁹ Fokkens & Jansen 2002, 10 (met aanvulling van type A2a)

Afb. 4.5 Huis 3
Schaal horizontaal 1:200, verticaal 1:100 (t.o.v. 2,80m +NAP)

- grens opgravingsput
- recente verstoring
- paalkuil en paalkern
- mogelijk bijbehorend spoor
- overig archeologisch spoor
- natuurlijke verkleuring

4.2.1 Moskes

Huis 1

Huis 1 is een drieledig woonstalhuis met een noordwest-zuidoost oriëntatie (afb. 4.2). De plattegrond bestaat uit vier rijen stijlen, die in de lengterichting regelmatig zijn geplaatst met een interval van 1,50 tot 2 m. Haaks op de lengterichting staan de stijlen op één rij. De plattegrond is incompleet en bestaat slechts uit 13 buitenstijlen en 25 binnenstijlen, die even diep waren. De meeste paalsporen waren op het vlak en in de coupes erg moeilijk waar te nemen vanwege hun lichte grijsblauwe kleur. Waarschijnlijk zijn hierdoor sporen die tot de structuur behoren over het hoofd gezien. Bovendien blijken enkele verkleuringen die in het veld als natuurlijk zijn gedefinieerd, achteraf toch paalsporen van deze constructie te zijn geweest.

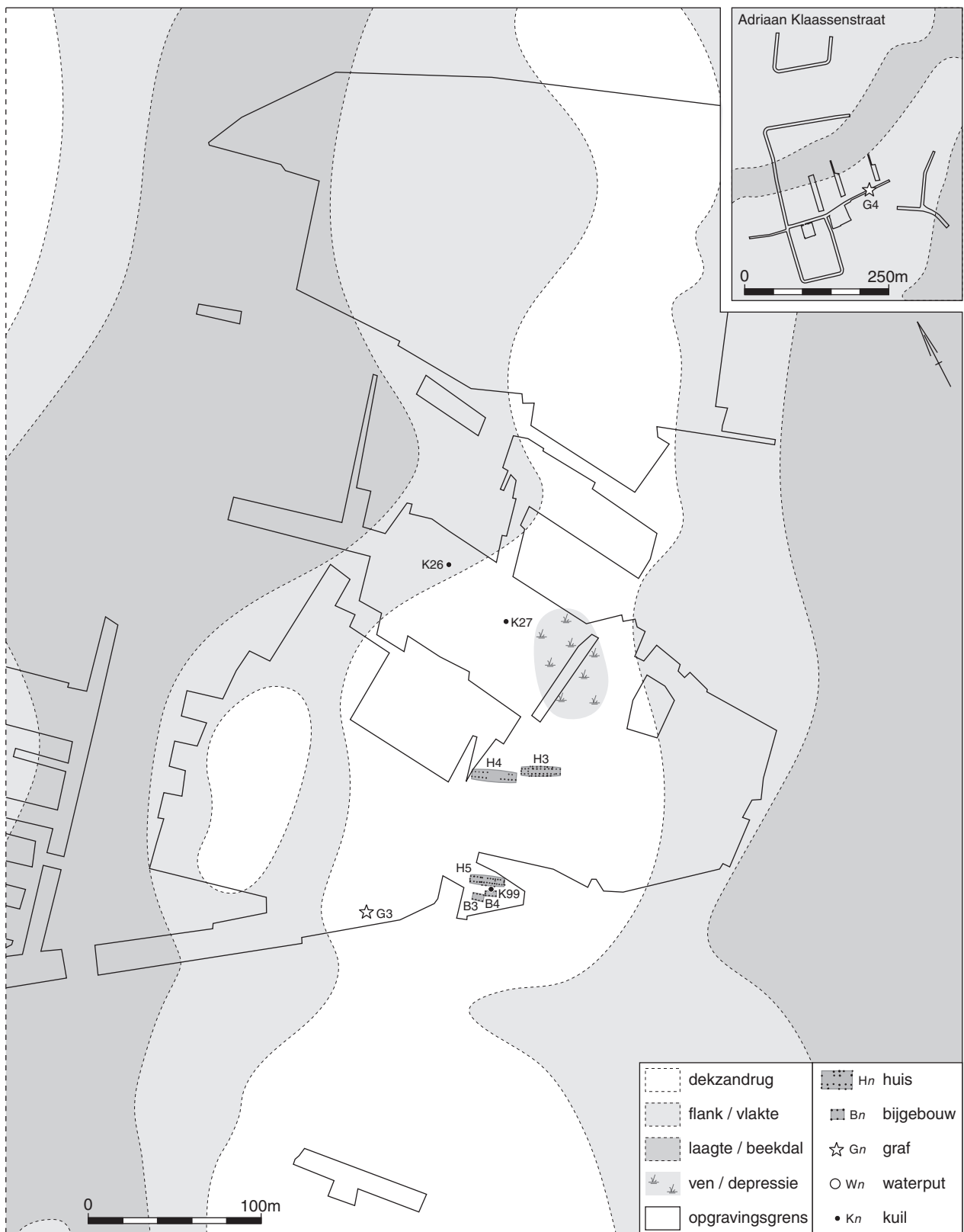
Huis 1 vertoont grote gelijkenis met type Oss 1A en wordt in de Midden-Bronstijd gedateerd.¹⁰ Alle stijlen waren binnenshuis geplaatst en de buitenste stijlen stonden vlak voor de buitenwand. De ruimte tussen de twee rijen binnenstijlen varieerde tussen 2,50 en 2,90 m; het breedste deel bevond zich halverwege de plattegrond. De ruimte tussen binnen- en buitenstijlen verliep van 1 tot 1,30 m. Binnen- en buitenstijlen reikten tot aan het dak en droegen de daksporen. Dit type draagconstructie staat te boek als een halve portaalbouw.¹¹ Een ander kenmerk van deze constructie is de overeenkomstige diepte van binnen- en buitenstijlen. Het noordwestelijke uiteinde had een rechte wand, aan het zuidoostelijke uiteinde zouden enkele vlekken eventueel ook bij de plattegrond kunnen horen, waardoor een halfronde wand zou ontstaan. Dat impliceert een schilddak, wat gebruikelijk is voor dit huistype.

¹⁰ Schinkel 1994, 11; Theunissen 1999, 120.

¹¹ Theunissen 1999, 122.

Afb. 4.3 Bewoningssporen op Steenakker (Laat-Neolithicum tot Midden-Bronstijd)

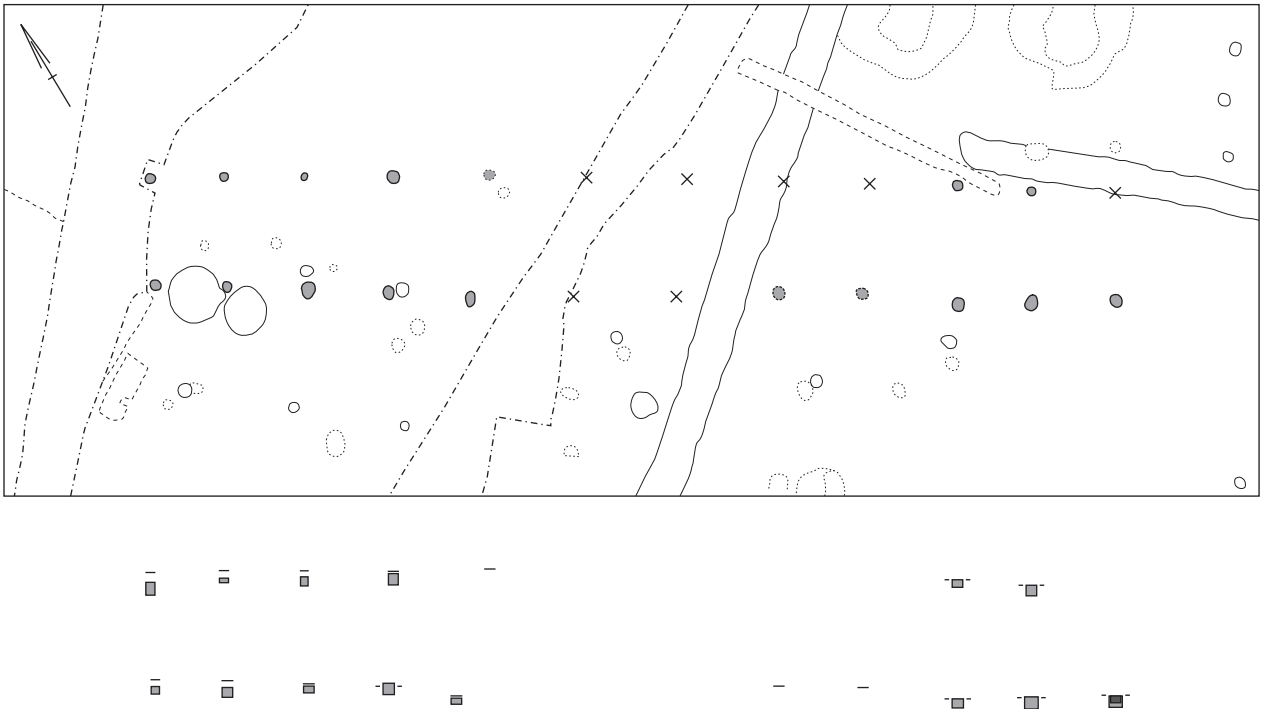

Afb. 4.4 Bewoningssporen op
Huifakker (Laat-Neolithicum tot
Midden-Bronstijd)

4.2.2 Huifakker

Huis 3

Huis 3 is een noordwest-zuidoost georiënteerd drieledig woonstalhuis. Het lang-gerekte woonstalhuis is ruim 22 m lang en 6 m breed (afb. 4.5). Tussen de midden- en buitenstijlen zit een ruimte van ongeveer 1,50 m en de breedte langs de hoofdas beslaat 3 m. In de lengterichting is de afstand tussen de stijlen gemiddeld 2 m. De in de breedterichting op rij geplaatste binnen- en buitenstijlen zijn even diep geplaatst, hetgeen kenmerkend is voor de halve portaalbouw van type Oss 1A.¹² Vanwege het ontbreken van paalsporen aan beide uiteinden, kan geen uitspraak worden gedaan over de vorm: recht of rond? Naast één of twee tegenover elkaar gelegen ingangen in de lange wanden, bevonden zich in de korte wanden waarschijnlijk ook ingangen. Depressies in het gele zand, die zijn geïnterpreteerd als uitgesleten doorgangen, zijn daarvoor een indicatie. Enkele dicht op elkaar gelegen paalkuilen wijzen er op dat een van de staanders van het huis mogelijk een keer is vervangen.

Huis 4

De plattegrond van het noordwest-zuidoost georiënteerde, drieledige Huis 4 is zeer incompleet; er resteren slechts de sporen van middenstijlen. De lengte is minimaal 25 m, de breedte tussen de middenstijlen bedraagt ongeveer 3 m (afb. 4.6). De hoofdconstructie bestond uit tenminste 10 staanderparen, met een interval tussen de staanders in een rij van 2 m. Door de onvolledigheid van de plattegrond is deze typologisch niet in te delen, maar de regelmatige interval tussen de stijlenparen is gebruikelijk voor het huistype Oss 1A, dat in de Midden-Bronstijd dateert. Bovendien komen de grijze kleur van de sporen en de oriëntatie overeen met die van herkenbare bronstijdplattegronden te Breda-West.

Huis 5

Het drieledige Huis 5 was minimaal 20 m lang en ongeveer 6 m breed (afb. 4.7). De exacte lengte is onbekend, omdat het zuidoostelijke uiteinde niet met zekerheid kon worden vastgesteld. Dat heeft namelijk op de overgang naar een eerder

Afb. 4.6 Huis 4

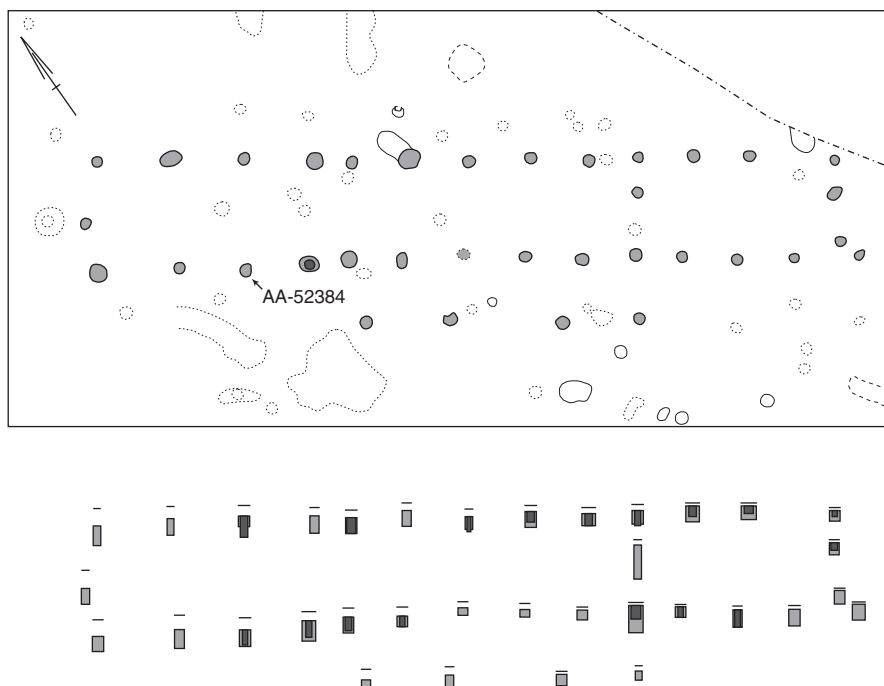
Schaal horizontaal 1:200, verticaal 1:100 (t.o.v. 2,70m +NAP)

- grens opgravingsput
- recente verstoring
- paalkuil en paalkern
- mogelijk bijbehorend spoor
- overig archeologisch spoor
- natuurlijke verkleuring

¹² Schinkel 1994, 11; Theunissen 1999, 120.

Afb. 4.7 Huis 5
Schaal horizontaal 1:200, verticaal 1:100 (t.o.v. 2,80m +NAP)

- grens opgravingsput
- recente verstoring
- paalkuil en paalkern
- mogelijk bijbehorend spoor
- overig archeologisch spoor
- natuurlijke verkleuring

afgegraven perceel gelegen. De sporen aan het noordwestelijke uiteinde duiden op een ronde wand, hetgeen aan deze zijde een schilddak impliceert. De breedte tussen de veertien paren middenstijlen besloeg 2,50 tot 3 m. De interval tussen de staanders in dezelfde rij varieerde van 1,50 tot 2 m. De buitenwand lag op circa 1,75 m afstand van de binnenstijlen (afb. 4.8). Helaas waren van slechts vier buitenstijlen de sporen bewaard, waarvan slechts twee met zekerheid op één lijn liggen met de middenstijlen. Daaruit blijkt desalniettemin de constructiewijze met halve portalen die zo kenmerkend is voor type Oss 1A. Wellicht zijn sommige paalsporen over het hoofd gezien, omdat de aangetekende sporen al zo licht waren. Daarnaast zijn sommige grondverkleuringen ten onrechte als natuurlijk bestempeld. De datering van type Oss 1A in de Midden-Bronstijd is bevestigd door een ouderdomsbepaling: de gecalibreerde ^{14}C -datering ligt rond de 15e eeuw v.Chr., aan het begin van de Midden-Bronstijd B.¹³

Afb. 4.8 Overzicht van huis 5 tijdens de opgraving, met een detailfoto van een lastig herkenbaar paalspoor.

4.3 Bijgebouwen

Op zijn vroegst in de Midden-Bronstijd ontstaat het gebruik om rondom huizen bijgebouwen op te richten, die vooral te boek staan als spiekers. Deze zijn eigenlijk niet te dateren op basis van hun archeologische verschijningsvorm en de

¹³ Datering AA-52384.

paalkuilen bevatten meestal weinig dateerbare vondsten. Dateringen worden hoofdzakelijk herleid uit de veronderstelde relatie met een hoofdgebouw waarvan de ouderdom wel bekend is. Wat Breda-West betreft, durven we eigenlijk niet meer dan vier bijgebouwen toe te schrijven aan de Midden-Bronstijd: twee op Huifakker, één op Steenakker en één op Moskes (tabel 4.4).

nr.	locatie	omschrijving	type	afmeting	oriëntatie
1	Moskes	zespalige spieker	Oss 1B	4,0/3,5 m	NW-ZO
2	Steenakker	zespalige spieker	Oss 1B	2,2/2,0 m	NO-ZW
3	Huifakker	achtpalig bijgebouw	Oss 1D	8,0/3,5 m	NW-ZO
4	Huifakker	achtpalig bijgebouw	Oss 1D	6,0/2,5 m	NW-ZO

Tabel 4.4 Bijgebouwen uit de Midden-Bronstijd

4.3.1 Moskes

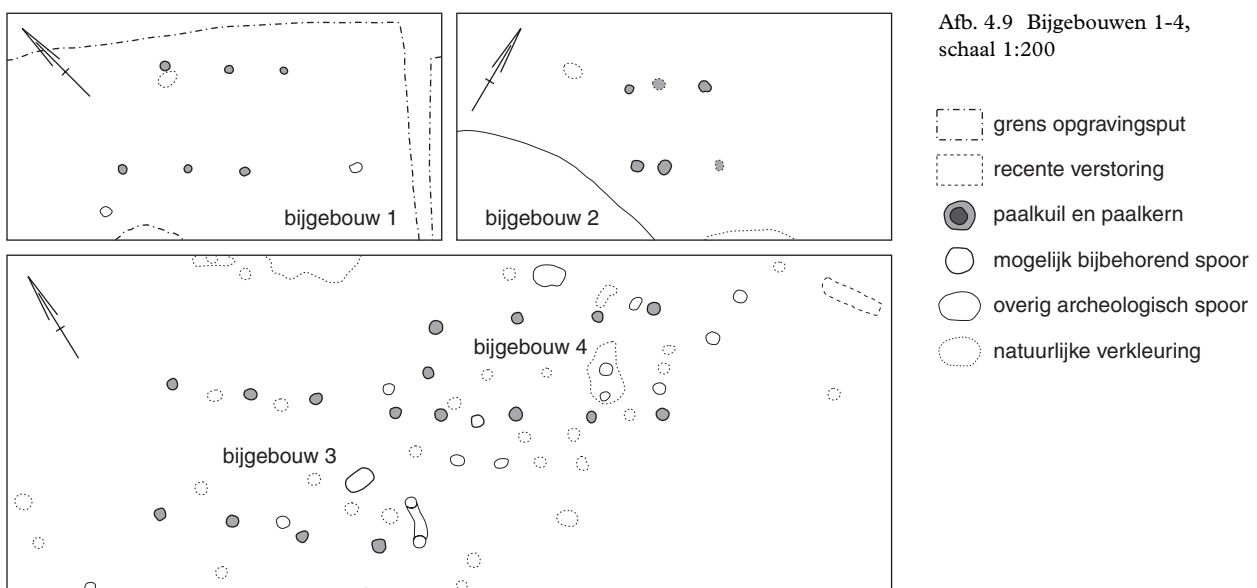
Bijgebouw 1

Bijgebouw 1 is een vierhoekige structuur, mogelijk van het type Oss 1B (afb. 4.9). Pas in vlak twee waren de sterk uitgelooide, blauwgrijze paalsporen in het gele dekzand zichtbaar. De gemiddelde diepte van de sporen was 0,13 m. Vanwege de overeenkomsten in kleur en vulling is besloten de palen tot één structuur te rekenen, ook al resulteert dat in een constructie met opvallend schuine hoeken. Slechts één paalkuil bevatte een met kleine kiezeltes gemagerde scherf, die wellicht uit de Bronstijd dateert.

4.3.2 Steenakker

Bijgebouw 2

Bijgebouw 2 is een bijna vierkante, zespalige spieker van circa 2 x 2 m, van het type Oss 1B (afb. 4.9). Twee van de paalsporen zijn in het veld als natuurlijk beoordeeld, hoewel uit één kuil toch duidelijk vondstmateriaal komt. De vulling bestond over het algemeen uit grijsbruin zand met wat gele vlekken, zonder een duidelijke paalkern. Het aardewerk is gemagerd met vrij grof potgruis en heeft een glad oppervlak.

Afb. 4.9 Bijgebouwen 1-4, schaal 1:200

4.3.3 Huijakker

Bijgebouw 3

Bijgebouw 3 is een kort, eenledig noordwest-zuidoost georiënteerd gebouw, dat net ten zuiden van Huis 5 ligt (zie afb. 4.3). De structuur bestond uit acht, gemiddeld 0,13 m diepe palen met een homogene, bruinigrijze tot grijze vulling zonder herkenbare paalkern (afb. 4.9). De lengte van het gebouw bedraagt minimaal 6 m, de breedte is 3,50 m. Mogelijk is het gebouw langer geweest (ongeveer 8 m), aangezien in het verlengde van één van de palenrijen een vijfde, overeenkomstig paalspoor ligt, dat echter geen tegenhanger heeft. In het midden van de structuur bevindt zich een kuil, maar aangezien zich hierin geen dateerbaar materiaal bevond, is de samenhang met het bijgebouw onduidelijk. Op basis van ligging, oriëntatie en overeenkomsten in paalvulling met Huis 5 wordt dit bijgebouw in de Midden-Bronstijd gedateerd.

Bijgebouw 4

Bijgebouw 4 is een noordwest-zuidoost georiënteerd eenledig bijgebouw van minimaal 6 m (afb. 4.9). De plattegrond is niet helemaal symmetrisch, aangezien de breedte verloopt van 2,25 naar 2,75 m. Het gebouw had twee rijen van vier palen met tussenafstanden van ca. 2 m. In één van de korte zijden was een extra paal geplaatst. De paalsporen waren gemiddeld 0,19 m diep en hadden een grijsbruine gevlekte vulling, met een enkele donkere paalkern die alleen in de coupe zichtbaar was. Mogelijk hoort deze relatief kleine constructie bij Huis 5, dat op ongeveer 5 m afstand ligt (zie afb. 4.3). Op basis van ligging, oriëntatie en overeenkomsten in paalvulling met Huis 5 wordt de structuur in de Midden-Bronstijd gedateerd.

4.4 Waterkuilen

Van de tientallen waterkuilen zijn er drie gedateerd in de Midden-Bronstijd. Twee daarvan lagen op Moskes en de derde bevindt zich op Steenakker (tabel 4.5). De datering berust op het aardewerk uit de vulling. Het aantal vondsten uit deze sporen is echter gering, hetgeen ook geldt voor de andere materiaalcategorieën. Illustratief hiervoor zijn de archeobotanische macroresten. Noch in onverkoalde, noch in verkoalde staat waren die in grote aantallen aanwezig. Vooral het ontbreken van verkoalde macroresten duidt er op dat nauwelijks sprake was van zwerfafval of opzettelijke vuilstort. De waterkuilen zijn niet direct in verband te brengen met de hierboven genoemde structuren.

Tabel 4.5 Midden-bronstijdwaterkuilen

nr.	locatie	omschrijving	type ¹⁴	diepte	afmeting
1	Moskes	waterkuil	Oss B	1,10 m	2,75 m
2	Moskes	waterkuil	Oss C	1,80 m	1,25 m
3	Steenakker	waterkuil	Oss D	1,70 m	3,00 m

4.4.1 Moskes

Waterkuil 1

Waterkuil 1 ligt aan de oostkant van het opgravingsterrein Moskes, op de rand van de laagte van het Hambroek. De doorsnede van de onregelmatige, ronde kuil was op het opgravingsvlak 2,20 m. Deze versmalde zich tot een schacht van 1,25 m. De put was 1,10 m diep en had een komvormige bodem (afb. 4.10). In de

¹⁴ Type volgens Schinkel 1994, deel II, 161, zie ook tabel 11.8.

vulling wisselen zwarte humeuze en grijze zandige lagen elkaar af. Tot de vondsten behoren een vuurstenen kern en de bodem van een ruwwandige pot.

Waterkuil 2

Waterkuil 2 ligt niet ver van Waterkuil 1 aan de rand van dezelfde drassige laagte. De 1,80 m diepe waterkuil heeft een komvormige bodem en vrij steile wanden (afb. 4.10). Omdat het profiel als gevolg van zware regenval is ingestort, is dit spoor niet optimaal gedocumenteerd. Aanwijzingen voor beschoeiing zijn niet gevonden. De wanden van de kuil waren wel recht. Op de bodem van de kuil lag een dikke laag bladeren, met daarin ook hazelnoten en resten van mestkevers en vlooiën. In het midden van de bodem was een aangepunte paal van elzenhout geplaatst. Op het vlak van de waterkuil werd een verbrand fragment van een vuurstenen kernstuk gevonden. Uit de vulling van de kuil komt een aantal wandfragmenten van ruwwandige potten uit de Midden-Bronstijd.

Afb. 4.10 Waterkuilen 1 & 2

4.4.2 Steenakker

Waterkuil 3

Op Steenakker lag de 1,70 m diepe Waterkuil 3 eveneens in een humeuze laagte. De vulling van de grote, ronde kuil was ingeklonken, waardoor de bovenzijde was opgevuld door het venige sediment van het ven, de zogenaamde nazakking.¹⁵ In de coupe was een trechtervormige doorsnede met een rechte bodem zichtbaar

Afb. 4.11 Waterkuil 3

¹⁵ In de nazakking werd overigens een Pingsdorf-scherf gevonden.

nr.	omschrijving/functie	vorm	diepte	afmeting	datering
Moskes					
1	onduidelijk	vierkant	0,32 m	1,40 m	BRONSM/L
2	onduidelijk	vierkant	0,36 m	1,30 m	BRONSM?
3	voorraadkuil	vierkant	0,36 m	1,50 m	NEOL/BRONS?
4	afvalkuil	rechthoekig	0,15 m	1,60 x 1,00 m	BRONSM?
5	afvalkuil	rond	0,25 m	0,95 m	BRONSM/L
6	silo, kelder- of opslagkuil	—	—	—	BRONSM/L
7	silo, kelder- of opslagkuil	—	—	—	BRONSM
8	silo, kelder- of opslagkuil	—	—	—	BRONSM
9	silo, kelder- of opslagkuil	—	—	—	BRONSM
10	silo(?) met aardewerk en verbrand bot	—	—	—	BRONSM/L
11	onduidelijk	ovaal	0,50 m	2,30 m	BRONSM
12	onduidelijk	ovaal	0,24 m	1,80 x 0,80 m	BRONSM
13	kuil met bovenin een stuk ijzer	ovaal	0,44 m	1,50 x 1,20 m	BRONSM
14	kuil met houtskool	ovaal	0,44 m	1,20 x 1,00 m	BRONSM
29	opslagkuil met scherven van voorraadpot	—	0,22 m	0,90 m	BRONSM
Steenakker					
15	voorraad- of brandkuil	(verstoord)	0,46 m	?	BRONSM
16	haardkuil	—	0,70 m	?	BRONSM
17	ondiepe kuil met vlakke bodem met aardewerk	ovaal	—	0,46 m	BRONS
18	brandkuil	rond	0,50 m	1,00 m	BRONS?
19	mogelijke voorraadkuil	—	0,10 m	?	BRONSM
20	brandkuil	rond	0,33 m	1,25 m	BRONSV?
21	haardkuil?	—	0,42 m	?	BRONSM/L
22	kuil met onduidelijke functie	rond	0,22 m	1,50 m	BRONS
23	brandkuil	—	—	—	BRONS
24	brandkuil	—	—	—	BRONS?
25	brandkuil	—	—	—	NEO
79	voorraadkuil met verbrande brokken natuursteen	rechthoekig	0,37 m	0,75 m	BRONSM
80	voorraadkuil met verbrande brokken natuursteen	—	0,42 m	1,00 m	BRONSM
81	voorraadkuil met verbrande brokken natuursteen	—	0,50 m	1,50 m	BRONSM
Huifakker					
26	onduidelijk	rond	0,53 m	0,55 m	BRONSM
27	onduidelijk	ovaal	0,36 m	1,75 x 0,60 m	NEOL
99	brandkuil	ovaal	0,29 m	0,75 x 0,50 m	BRONSM?

Tabel 4.6 Kuilen op Moskes, Steenakker en Huifakker

(afb. 4.11). Sporen van beschoeiing zijn niet waargenomen. Onderin de humeuze vulling lag behalve enkele takken en twijgen ook een groot stuk rondhout, dat vermoedelijk bewust in de put is gegooid. Uit de vulling komt een wandscherf met grove potgruismagering, van een emmervormige pot die op de hals versierd was met een horizontale rij ronde indrukken. Het grove baksel dateert uit de laatste fase van de Midden-Bronstijd, op de overgang naar de Late Bronstijd.

4.5 Kuilen

Kuilen zijn sporen die minimaal 0,75 m groot zijn op het vlak en nog tenminste 0,15 m diep onder het opgravingsvlak liggen, en waarvan de vorm doet vermoeden dat ze opzettelijk en zorgvuldig zijn uitgegraven. Dit soort sporen uit de onderhavige periode zijn vooral aangetroffen op Moskes en Steenakker, respectievelijk vijftien en veertien stuks, op Huifakker zijn drie kuilen toegeschreven aan de Midden-Bronstijd. Het merendeel is in eerste instantie vermoedelijk als voorraadkuil aangelegd, wat betekent dat ze niet tot in het grondwater waren uitgegraven. Daarna zijn sommige kuilen opgevuld geraakt met afval, zoals potscherfen, brokken natuursteen en houtskool. Omdat het niet om grote hoeveelheden materiaal gaat (bijvoorbeeld grote aantallen fragmenten verbrand bot en andere verkoolde macroresten dan houtskool) lijken de kuilen niet stelselmatig te zijn gedicht met nederzettingsafval, ook al ligt een aantal kuilen dichtbij de huizen en

wodt daarom veronderstelt dat ze deel hebben uitgemaakt van het erf. Dankzij aardewerk is het mogelijk sommige kuilen te dateren. Een enkele keer is de datering gebaseerd op gelijkenis of op vermoedelijke relatie met gedateerde sporen. De voornaamste kenmerken zijn opgesomd in tabel 4.6, die de kuilen per dekzandrug presenteert. In de volgende paragraaf worden wetenswaardigheden van enkele kuilen toegelicht.

4.5.1 Moskes

Kuil 1

Kuil 1 is oversneden door Kuil 2. De vulling van beide kuilen is ingeklonken, waardoor de bovenzijde bestaat uit de prehistorische tredlaag, de zogenaamde fossiele cultuurlaag. De vulling van Kuil 1 bevat enkele fragmenten natuursteen, een ongeretoucheerde afslag van grofkorrelig vuursteen, houtskool, verbrand bot en aardewerk. Het aardewerk is met potgruis en kiezeltjes gemagerd en onregelmatig glad afgewerkt. Eén scherf is voorzien van een stafband.

Kuil 2

In tegenstelling tot de rechte wanden van Kuil 1, zijn de wanden van Kuil 2 schuin. In de vulling zat houtskool, aardewerk, natuursteen en een secundair bewerkte, gepolijste vuurstenen bijl uit het Midden- of Laat-Neolithicum. Het aardewerk is met pot- en steengruis gemagerd. Het betreft scherven van een tonvormige pot met stafband en versiering van vingertopindrukken in verticale rijen vanaf de rand en scherven van uitstaande randen of van de hals van een pot met daarop vingertopindrukken.

Kuil 3

De vulling van Kuil 3 bestaat achtereenvolgens uit een bruine nazakking, een witte uitlogingslaag en vervolgens een donkergrijze aslaag met brokken houtskool en verkoolde noten (waaronder een eikel). De kuil is trechtervormig met een rechte bodem (afb. 4.12). De vorm doet sterk denken aan graansilo's zoals in Loon op Zand.¹⁶ Het principe van ondergrondse opslag was gebaseerd op rotting van het graan in de contactzone met de kuilwand, waardoor de kern ongeschonden bleef. Nadat de voorraad eruit was gehaald, werd de kuil geprepareerd voor nieuwe opslag (één tot twee keer per jaar) door de zijanten met verrot graan weg te branden. Dat laatste gebruik zal er toe hebben bijgedragen dat in geen van de silo's of voorraadkuilen archeobotanische macroresten zijn aangetroffen. De datering is gebaseerd op de scherf van een rechtopstaande rand van

Afb. 4.12 Kuil 3

¹⁶ Roymans en Hiddink 1991, 120.

met steengruis gemagerd aardewerk, waarop de aanzet is te zien van verscheidene verticale rijen met vingertopindrukken (zie afb. 5.3.8).

Kuil 5

De ronde Kuil 5 is één van de meest vondstrijke kuilen uit deze periode. De vulling was rijk aan aardewerkfragmenten, onder meer van een spinsteentje (zie afb. 5.3 en 5.4). Het geheel wekte de indruk alsof de bodem was geplaveid met scherven (afb. 4.13). In de kuil zijn ook enkele fragmenten verbrand bot aangetroffen.

Afb. 4.13 Kuil 5

Kuilen 6-11

Deze kuilen zijn in grote mate identiek, zij het dat de afmetingen verschillen. Alle kuilen hebben een vlakke bodem. In de vullingen is veel houtskool en aardewerk aangetroffen. De diameter van de wat grotere kuilen is 1,20 m, de diepte is 0,25 m (afb. 4.14). Een veel geopperde verklaring voor deze kuilen is dat ze als opslagplaats voor zaaigoed gefungeerd hebben, maar anders dan hier het geval is, hebben dergelijke silo's een opening die smaller is dan bodem. Na gebruik raakten ze opgevuld met aardewerk en ander nederzettingsafval. Andere functies, zoals offer- of seizoenskuilen, mogen ons inziens niet worden uitgesloten.

Afb. 4.14 Kuil 7

Kuil 12

Kuil 12 ligt ten westen van Huis 1. De 0,24 m diepe kuil is komvormig met een vrij rechte onderkant en heeft een homogene, grijs-wit gelamineerde vulling. De kuil is opmerkelijk, omdat zich in de vulling een bronzen knopsikkel bevond (zie afb. 5.1). Bronzen voorwerpen lijken zelden als afval te zijn afgedankt, daarvoor is het aantal vondsten uit nederzettingcontexten namelijk te beperkt. Omdat zulke voorwerpen vooral bekend zijn als grafgiftten of als "schatvondsten", worden de deposities veelal verklaard als rituele, betekenisvolle handelingen (zie ook hoofdstuk 5). Andere voorwerpen uit de Bronstijd zijn niet gevonden in Kuil 12. Wel zijn behalve drie kwartsietbrokjes ook zeven kleine aardewerkscherven gevonden, die waarschijnlijk door bioturbatie in de vulling zijn beland.

Kuilen 13-14

Deze kuilen zijn vondstarm; uit elke kuil komen vijf scherven. Het aardewerk uit Kuil 13 is grof, dikwandig, donkerkleurig, gemagerd met steengruis en behoort waarschijnlijk tot één pot. De vijf scherven uit Kuil 14 kunnen ook tot één pot van gladwandig, pot- en steengruis gemagerd aardewerk behoort hebben.

Kuil 29

Kuil 29 is een komvormige, ondiepe kuil (0,22 m diep) met een rechte bodem, die waarschijnlijk fungeerde als opslagkuil. In de vulling lagen de scherven van een grote voorraadpot, die was verfraaid met een stafband en vingertop- en nagelindrukken. De emmervormige pot was met grof potgruis gemagerd, waardoor het oppervlak er pokdalig uitziet ondanks dat het geglad is. De pot wordt gedateerd in de Midden-Bronstijd. Opslagkuilen als deze liggen normaliter in huizen.

4.5.2 Steenakker

Kuil 15

Als gevolg van verstoring door een 17e-eeuwse greppel is de functie van Kuil 15 niet te bepalen. De kuil was grotendeels opgevuld met licht zand, alleen op de bodem bevond zich een houtskoollaag (afb. 4.15). Het houtskool bestaat slechts uit asvlekken; er zijn geen brokjes of duidelijke concentraties aanwezig. Het aardewerk uit de vulling is gemagerd met grof potgruis en fijn en grof kwarts. Eén scherf van een rechtopstaande rand is versierd met vingertopindrukken en heeft

Afb. 4.15 Kuil 15

een stafband met vingertopindrukken. Deze scherf was overigens secundair verbrand. Daarnaast zijn kleine stukken natuursteen en een vuurstenen kernvernieuwingsstuk gevonden.

Kuil 16

De komvormige bijna 0,70 m diepe Kuil 16 was op het vlak nauwelijks zichtbaar. Onderin de vulling lag een concentratie oer of ijzeroxide met daarboven geel zand. Helemaal onder uit de kuil stammen scherven met potgruis en grof kwarts gemagerd aardewerk (zie afb. 5.2.4 en 5.2.5). Een aantal scherven is versierd en dateert uit het begin van de Midden-Bronstijd. Een scherf van de schouder van een pot is versierd met kruisende rijen schuin geplaatste kerfjes, die het effect van touwindrukken geven. Uit de kuilvulling kwamen ook wat verbrand bot, houtskool en een ongeretoucheerde vuurstenen afslag.

Een gecalibreerde ¹⁴C-datering van het houtskool leverde een Vroege-Bronstijd datering op: rond de 19e eeuw v. Chr.¹⁷

Kuil 18

De opvulling van de trechtervormige Kuil 18 bestaat uit verschillende lagen. Van boven naar onder zijn dat een bruingrijze zandlaag (de zogenaamde nazakking), een oranje laag van verbrande leem en de oorspronkelijke kern van de kuil. Deze vulling van de kern is donkergrijs tot zwart, met veel houtskool, wat wijst op een vuurinwerking. Het oorspronkelijke Oud Dekzand (C-horizont) is door de hitte een beetje verkleurd. Kuil 18 wordt doorsneden door Kuil 67 en ligt binnen een later gebouwde vierpalige spieker. Aardewerk of ander vondstmateriaal ontbreekt.

Kuil 19

Kuil 19 was mogelijk een voorraadkuil. In de vulling van het spoor, dat nog maar 10 cm dik was, zaten onder meer delen van de bodem van een voorraadpot. Een brede recente verstoring heeft de kuil aan de oostkant voor meer dan de helft verstoord, hierdoor is meer dan de helft van de voorraadpot verdwenen. De grote emmervormige *Harpstedt*-achtige pot, die voorzien is van vingertopindrukken op de bovenrand en een stafband op de hals, eveneens met vingertopindrukken, had een houtskoolrijke inhoud. Het aardewerk is grof gemagerd en grof afgewerkt en dateert uit de Midden-Bronstijd.

Kuilen 21-22

Kuil 21 heeft rechte wanden en een halfronde bodem. De 0,42 m diepe kuil had onderin een vrij vettige laag met veel as en mogelijk een concentratie oker; dit zouden echter ook de resten van een haardvuur kunnen zijn waardoor de bodem sterk is verkleurd. De resten zijn bemonsterd voor nader onderzoek. De kuil is na gebruik opgevuld met geel en grijsbruin gevlekt zand. Kuil 21 lijkt enigszins op Kuil 22, maar is dieper. De scherven van gladwandig aardewerk met een gemengde magering van potgruis en organisch materiaal zijn waarschijnlijk van één pot. De vergelijkbare Kuil 22 bevatte buiten verscheidene brokken natuursteen (onder meer van slijpstenen) geen ander vondstmateriaal.

Kuil 25

Kuil 25 is een brandkuil, waarin twee scherven van een trompetpotbeker zijn aangetroffen. Dit aardewerk, met een grove kwartsmagering en vlakdekkende versiering in zones, is een algemeen verschijnsel in nederzettingen uit de Klok-bekerperiode en de Vroege Bronstijd. De aangetroffen scherven neolithisch aardewerk zijn sterk afgerond, wat kan duiden op langdurige blootstelling aan formatieprocessen.

¹⁷ Datering AA-52392.

Afb. 4.16 Kuil 80

Kuilen 79 t/m 81

Deze vergelijkbare rechthoekige kuilen met een vlakke bodem, die naast elkaar lagen, fungeerden waarschijnlijk als opslagkuilen voor voedsel (afb. 4.16 en 4.17). De diepte van de kuilen varieert van 0,37 tot 0,50 m, de diameter ligt tussen 0,75 en 1,50 m. Op de bodem van de kuilen bevond zich een donkergrijze brandlaag met houtskool en verbrande leem. De kuilen zijn na gebruik klaarblijkelijk opgevuld met geelgrijs, vrij schoon zand. Opvallend is dat in de kuilen geen aardewerk is aangetroffen, maar wel een aantal zandsteenfragmenten met slijpvlakken.

Een ¹⁴C-datering van een zaadje uit Kuil 79 leverde een gecalibreerde datering op in het begin van de Midden-Bronstijd, in de 15e eeuw v.Chr.¹⁸ Mogelijk hebben we hier te maken met de voorlopers van de latere, veel grotere kelderkuilen op Steenakker en Moskes.

Afb. 4.17 Kuil 81, schaal 1:40

4.5.3 *Huifakker*

Kuil 26

Deze vierkante kuil met rechte wanden is ruim een halve meter diep. Onderin de kuil heeft mogelijk een paal gestaan die later lijkt te zijn uitgegraven. Bijbehorende sporen ontbreken. Het vondstmateriaal bestaat uit een grove handgevormde scherf met kiezelmagering waarvan de kiezels soms uit de wand steken.

Kuil 27

De "boonvormige" Kuil 27 ligt midden op de dekzandrug van Huifakker. Sporen rondom ontbreken bijna volledig. Het vondstmateriaal bestaat uit een fragment van een laat-neolithische potbeker (zie afb. 5.2.3). Onder de rand van de pot zijn gaatjes aangebracht en de pot is versierd met verticale rijen gepaarde nagelindrukken.

Kuil 99

Kuil 99 ligt iets ten zuiden van Huis 5 en ten noorden van Bijgebouwen 3 en 4. De kuil is in dwarsdoorsnede rechthoekig en heeft afgeronde rechte zijden. De bruinigrijze kuilvulling was op de bodem donkerder van kleur en meer gevlekt met houtskool. Vanwege het houtskool wordt deze kuil beschouwd als brandkuil.

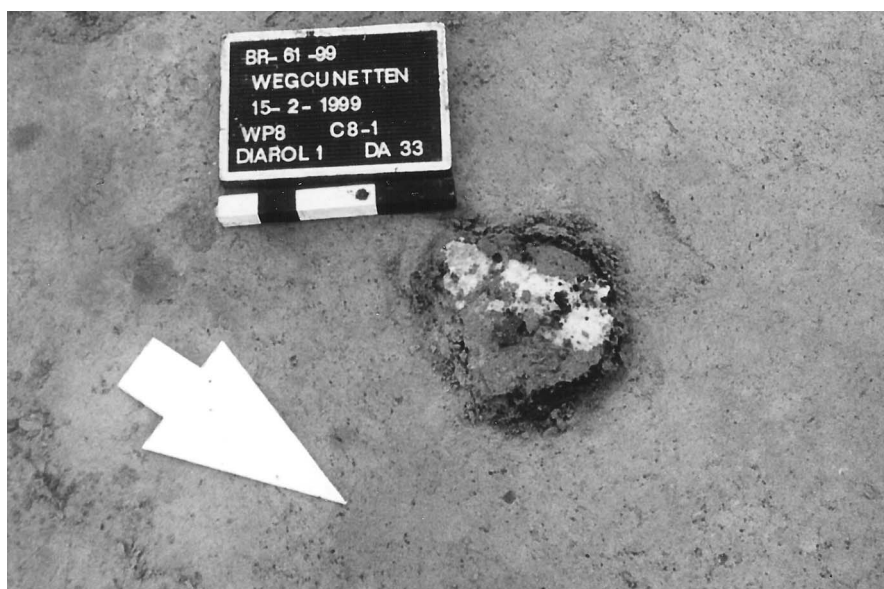
¹⁸ Datering AA-52542.

4.6 Vier begravingen uit de Midden-Bronstijd

In de akkers en weilanden die tot voor kort de zandruggen van Breda-West sierden, lagen geen zichtbare resten van grafheuvels. Op zichzelf is dat niet verwonderlijk; de terreinen zijn eeuwenlang geploegd en er is grond opgebracht en verschoven. Het onderhavige archeologisch onderzoek bevestigt dat eens te meer. Als gevolg van al die grondverstorende activiteiten zouden eventuele grafheuvels uit het gezichtsveld kunnen zijn verdwenen. Dit is al vaker geconcludeerd. In het oosten van Noord-Brabant zijn grafheuvels bewaard gebleven op de voormalige heidevelden, dit in tegenstelling tot gronden die vanaf de Late Middeleeuwen plaats boden aan akkerbouw en waarop esdekken zijn aangebracht.¹⁹ Het is niet ondenkbaar dat grafheuvels ooit een plek hadden op de dekzandruggen van Steenakker, Huifakker, Emerakker en Moskes, tenslotte blijkt uit het voorafgaande dat de ruggen in de Midden-Bronstijd bewoond waren. Waar mensen ooit hebben gewoond, zullen ze ook hun overledenen hebben begraven, en vanuit die optiek zijn sporen van vier graven uit de Midden-Bronstijd geen verrassing. Wat echter wel een verrassing is, is dat geen van de kuilen is omgeven door een randstructuur, zoals een kringgreppel of palenkrans, ofwel sporen die typerend zijn voor een grafheuvel. Wel zijn er negen kringgreppels aangetroffen, waarvan acht op Steenakker en één op Emerakker. Binnen deze kringgreppels zijn geen sporen van begraving aangetroffen. De diameter van deze greppels varieert tussen 4 en 7 m, wat kleine maten zijn voor midden-bronstijdgrafheuvels. Er zijn voorbeelden van 5 m, maar het merendeel van de kringgreppels heeft een diameter groter dan 8 m.²⁰ Bij de concentratie kringgreppels op Steenakker liggen ook vierkante greppels, hetgeen betekent dat de sporen behoren tot een jonger urnenveld (zie hoofdstuk 7), en we geen van deze kringgreppels kunnen toeschrijven aan een oudere grafheuvel.

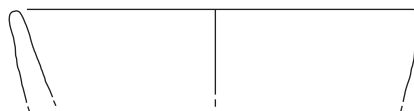
Niettemin zijn er vier kuilen die we interpreteren als graven. Ze bevonden zich op de hoge delen van de dekzandruggen Steenakker en Huifakker (zie afb. 4.3 en 4.4). De datering berust op het aardewerk dat in deze sporen is gevonden. (zie

Afb. 4.18 Graf 1, tekening schaal 1:4

¹⁹ Roymans & Kortlang 1999, 34 (meer specifiek voor urnenvelden); Gerritsen 2001.

²⁰ Theunissen 1999, 58-62.

Afb. 4.19 Graf 2, herkend aan scherven van de vermoedelijke urn, die in de akkerlaag zijn aangetroffen.

afb. 5.3, nrs 2, 3, 10 & 11). In elke kuil bevonden zich scherven van één pot, die vermoedelijk als urn diende. Dit kan echter niet met zekerheid worden vastgesteld, omdat alle potten waren verploegd, en in twee kuilen aanwijzingen voor crematieresten ontbraken (afb. 4.18 en 4.19). Omdat in deze kuilen (Graven 1 en 2) de urnen zeer fragmentarisch en incompleet zijn, denken we dat de crematieresten eveneens zijn verploegd en vergaan. De interpretatie van de andere twee kuilen als crematiegraf (Graven 3 en 4) staat buiten kijf. Hoewel Graf 3 niet volledig kon worden opgegraven, is tijdens het aanleggen van het vlak een grote hoeveelheid crematieresten aangetroffen. De kenmerken van de vier kuilen staan in tabel 4.9.

Tabel 4.9 Grafinventarissen

graf	gewicht (gr) crematie- resten	gewicht (g) houtschool	afmetingen l x b x d (cm)	aardewerk	opmerkingen
1	0	0	100 x 60 x 6	32 fragmenten van dezelfde pot (mag. steen). BRONSV-BRONSMB	De urn was omgekeerd in de kuil gedeponeerd. Alleen fragmenten van de bovenzijde van de pot zijn bewaard gebleven; de kuil en inhoud zijn vermoedelijk verploegd.
2	0	0	min. 40 x 40 x 15	42 fragmenten van dezelfde pot (mag. potgruis). BRONSMB	De urn was zichtbaar in het profiel van de werkput, ca. 10 cm boven het opgravingsvlak in de akkerlaag.
3	0	0	ca. 100 x 100 x 20	11 fragmenten van pot met stafband (mag. potgruis). BRONSMA/B	De kuil is door schatgravers vernield. Tijdens de aanleg van het vlak is in de cultuurlaag boven de kuil zowel aardewerk als verbrand bot waargenomen.
4	576	2	50 x 40 x 8	13 fragmenten van dezelfde pot (mag. potgruis). BRONSMB-BRONSLA	

De kuilen hadden een diameter van maximaal 1 m en waren 0,20 m diep. De vuling van de kuilen wordt schoon genoemd; er werden blijkbaar geen resten van de brandstapel in de kuilen gedeponeerd. Dat impliceert dat de crematieresten zorgvuldig werden verzameld na de lijkverbranding. Of daarbij alle crematieresten werden verzameld is onduidelijk, daarvoor zijn de kuilen en hun inhoud te veel verstoord.

We interpreteren de kuilen als vlakgraven, maar hierbij is een kanttekening op zijn plaats. Ongeveer 15% van de 216 bekende grafheuvels in het verspreidingsgebied van de Hilversumcultuur uit de Midden-Bronstijd had geen randstructuur.²¹ Aangezien ons opgravingsoppervlak enkele decimeters onder het toenmalige maaiveld is gelegen, is niet uit te sluiten dat deze begravingen niet waren overdekt door een grafheuvel. De mogelijkheid bestaat natuurlijk ook dat eventuele randstructuren niet konden worden opgemerkt omdat ze niet langer zichtbaar waren op het niveau waarop het vlak werd aangelegd. Dit blijft echter hypothetisch, vooral omdat bij de opgravingen in het tracé van de HSL wel een grafheuvel met palenkrans is aangetroffen. Bij dat onderzoek verschildte de wijze van het aanleggen van het vlak niet ten opzichte van ons veldwerk.

4.7 Conclusies en slotbeschouwing

In Breda-West zijn vier huizen gevonden die waarschijnlijk dateren uit de Bronstijd. Omdat vondstmateriaal over het algemeen ontbreekt, zijn de huizen op typologische gronden gedateerd. Het aantal huizen uit de Bronstijd in het westen van Noord-Brabant stijgt daarmee explosief. De al bekende huizen kwamen namelijk bij onderzoek in het oostelijke deel van Noord-Brabant tevoorschijn, te weten: één plattegrond in Nijnsel, één in Loon op Zand, twee in Geldrop en drie in Oss.²² Uit het westen van Noord-Brabant waren tot voor kort geen bewoningssporen uit de Bronstijd bekend. Dat er echter wel bewoning moet zijn geweest, blijkt uit de talrijke grafheuvels die rond Baarle-Nassau en Alphen lagen. Ook op de Tiggeltakker in Rijsbergen waren mogelijk grafheuvels uit de Bronstijd aanwezig.²³ In de volgende paragraaf wordt aandacht geschonken aan de nederzettingssporen in Breda-West en aan de betekenis van de vier vlakgraven.

4.7.1 Woonstalhuizen en erven

De vier huizen zijn te kenschetsen als woonstalhuizen; onderkomens voor mens en dier onder hetzelfde dak. Het woonstalhuis lijkt te zijn ontstaan met de overgang van tweeledige naar drieledige plattegronden rond 1800 v.Chr.²⁴ Het aantal bekende huizen uit Midden-Bronstijd A is gering, het merendeel van de huizen dateert uit Midden-Bronstijd B, wat in Breda-West niet anders is. Wat opvalt, is dat de meeste huizen dateren uit de 15e tot en met 13e eeuw v.Chr. en huizen uit de 12e en 11e eeuw zo goed als onbekend zijn.

Het is niet eenvoudig om de vier huizen van Breda-West te dateren, omdat de sporen nauwelijks dateerbaar aardewerk of organisch materiaal voor een ¹⁴C-ouderdomsbepaling hebben opgeleverd. Er is wel een ¹⁴C-datering van Huis 5, namelijk in het begin van Midden-Bronstijd B. De overige drie huizen vertonen dezelfde constructiewijze, overeenkomstig type Oss 1A, dat uit de midden-bronstijd stamt. In de naamgevende site Oss is echter slechts één dergelijke huisplattegrond gevonden, die niet nauwkeuriger is gedateerd dan de tijdsspanne van Midden-Bronstijd.²⁵ Het overzicht van midden-bronstijduizen in het Maas-Demer-Scheldegebied van Gerritsen omvat zeventien huizen.²⁶ De meeste daarvan dateren uit de periode 1400 – 1200 v.Chr. Al met al is de hoeveelheid beschikbare dateringsgegevens te gering om vast te kunnen stellen of het huistype Oss 1A direct gerelateerd is aan de Midden-Bronstijd B, of dat het type in de eerste helft van de Midden-Bronstijd ook al algemeen was. Het is merkwaardig dat er zo weinig plattegronden uit de Midden-Bronstijd A, eigenlijk zelfs de gehele Vroege-Bronstijd, en de tweede helft van de Midden-Bronstijd B zijn aangetroffen, juist omdat uit die perioden meestal wel wat vondstmateriaal is gevonden. Dat betreft geen grote aantallen, wat dat betreft is Breda-West illustratief. Het aardewerk uit enkele kuilen duidt weliswaar op menselijke activiteiten (zie hoofdstuk 5), maar sporen van huizen lijken te ontbreken. Een duidelijke conclusie is derhalve dat

21 Theunissen 1999, 58.

22 Fokkens 2002, appendix 1.

23 Verhagen 1984, 57, 68.

24 Fokkens 2002, 130.

25 Schinkel 1998.

26 Gerritsen 2001, tabel 3.1.

het van belang is de komende tijd elke plattegrond van type Oss 1A te dateren met behulp van ¹⁴C-analyses.

De dateringsperikelen hebben ook te maken met de onduidelijke relaties tussen verschillende sporen. Zoals al enkele malen in dit hoofdstuk is aangehaald, zijn de paalsporen van de constructies vondstarm. Er zijn weliswaar kuilen en waterputten waaruit materiaal stamt uit de (Midden-)Bronstijd, maar de ruimtelijke, en daarmee ook chronologische, relatie met de structuren is obscuur. Met de opkomst van permanente bewoning zal ook iets derfelijks zijn ontstaan als de ruimtelijke afbakening van het huis ten opzichte van de buitenwereld; het erf.²⁷ Zo onduidelijk als het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van het woonstalhuis zijn, zo onduidelijk zijn die ook voor het erf. Feitelijk is nooit systematisch onderzoek verricht naar de inrichting van het erf, waardoor zoiets basaal als de introductie van spiekers onbekend is. Evenmin is bekend wat de duurzaamheid was of wat het gebruik van spiekers in de Bronstijd inhield. Het archeologisch onderzoek in de Betuweroute heeft uitgewezen dat ijzertijdnederzettingen zich kenmerken door talloze spiekers waartussen met moeite plattegronden van huizen zijn te ontdekken, terwijl de plattegronden van woonstalhuizen uit de Midden-Bronstijd slechts door een gering aantal spiekers zijn omgeven.²⁸ De vier spiekers/bijgebouwen die te Breda-West in de Midden-Bronstijd worden gedateerd, zijn eigenlijk aan die periode toegeschreven vanwege hun veronderstelde relatie met een plattegrond van type Oss 1A. Zodoende wordt voor Huis 5 een erf aangenomen met twee bijgebouwen (zie afb. 10.1). Misschien was er in de Bronstijd minder behoefte aan opslagruimte in bijgebouwen/spiekers dan in de IJzertijd. Ten eerste waren de huizen vrij groot, en heeft opslag daarin misschien op vlieren plaatsgevonden. Ten tweede laat het veldonderzoek te Breda-West zien dat behoorlijk wat kuilen op basis van hun vorm en vulling kunnen worden geïnterpreteerd als opslagkuilen of silo's. Hun verspreiding ten opzichte van de huizen en daarmee hun exclusieve voorkomen op erven is echter nog allerminst duidelijk. Wat in ieder geval wel duidelijk is, is dat de waterputten niet waren gebonden aan erven. Alle drie waterputten waren aangelegd in de randzones van laagtes, op locaties waar het makkelijk was om grondwater te putten. De ligging van de drie waterputten ten opzichte van de vier huizen doet vermoeden dat de waterputten gemeenschappelijk zijn gebruikt.

Het is evident dat de beeldvorming over huizen en erven in de Bronstijd nog niet tot wasdom is gekomen. Het onderzoek in Breda-West levert hieraan wel een substantiële bijdrage. Dit is een onderwerp dat in hoofdstuk 10 nog eens in samenhang met de bewoning van de Late-Bronstijd en de IJzertijd de revue zal passeren.

4.7.2 Enige overwegingen naar aanleiding van de vier vlakgraven

Wie aan graven uit de Midden-Bronstijd denkt, denkt direct aan grafheuvels. Deze grafmonumenten waren vaak voorzien van randstructuren: greppels, palenkransen, steenkransen, wallen of een combinatie daarvan. Het was niet ongebruikelijk verscheidene personen onder en in deze heuvels te begraven op verschillende tijdstippen. Dergelijke secundaire bijzettingen gingen meestal gepaard met veranderingen in het uiterlijk van het grafmonument. De bijzettingen waren crematies, of inhumaties. Studies naar grafrituelen in de Midden-Bronstijd, en de daarachter liggende sociale processen, concentreren zich vooral op de zo markant in het landschap aanwezige grafmonumenten. Er wordt aangenomen dat de heden ten dage bekende monumenten een representatief beeld geven van hun verspreiding. Incidenteel worden tijdens opgravingen restanten van grafmonumenten aangetroffen. Meestal is dat in streken waar deze monumenten bekend zijn.²⁹ Bij dergelijke opgravingen ontbreekt echter vaak een groot deel van het monument en zijn het heuvellichaam en de daarin aanwezige begravingen doorgaans geheel verdwenen. De bijzettingen in de heuvels zijn een dankbaar onder-

27 Roberts 1996.

28 Voor de Bronstijd zie bijv. Jongste & Van Wijngaarden 2002; Meijlink & Kranendonk 2002; voor de IJzertijd Sier & Koot 2001.

29 Uitzondering hierop zijn de grafheuvels die tijdens opgravingen in het tracé van de Betuweroute op de vindplaatsen "de Bogen" (Meijlink & Kranendonk 2002) en "Eigenblok, site 7" (Jongste & Van Wijngaarden 2002) zijn gevonden, omdat grafheuvels in het rivierengebied zeer schaars zijn.

werp van studie, en dankzij sexe- en leeftijdsbepaling weten we dat zowel kinderen en volwassenen als mannen en vrouwen in deze monumenten zijn begraven. De eveneens in deze periode voorkomende vlakgraven staan niet centraal in de studies naar het grafritueel. Zulke begravingen worden alleen tijdens grootschalige, vlakdekkende opgravingen zichtbaar. Het is derhalve twijfelachtig in hoeverre de nu bekende vlakgraven een weerspiegeling zijn van de oorspronkelijke verbreiding en toepassing. De recente studie van Theunissen noemt slechts vijf locaties met vlakgraven in het verspreidingsgebied van de Hilversumcultuur.³⁰ Dat is aanmerkelijk minder dan het aantal grafheuvels, maar betekent niet dat het begraven van overledenen in vlakgraven minder gangbaar was dan onder en in grafheuvels. Het is nog onbekend hoe deze graven waren gesitueerd in het toenmalige landschap en ten opzichte van de nederzettingen en grafheuvels. De onbekendheid van deze factoren maakt het onmogelijk te voorspellen waar vlakgraven kunnen worden aangetroffen.

Studies naar het begravingsrituelen in de Midden-Bronstijd gaan uit van de stelling dat slechts het geringe aandeel van 15% van de populatie is begraven onder en in grafheuvels.³¹ De overige leden van de samenleving werden op een andere, voor de archeoloog niet-zichtbare, manier begraven. Dat kan in een vlakgraf zijn geweest, maar het is evengoed mogelijk dat men het lichaam bovengronds liet ontbinden of het lichaam cremeerde en de crematieresten uitstrooide. Onderzoek naar leeftijd en geslacht van onder grafheuvels begraven personen heeft uitgewezen dat de primaire, centraal begravenen niet zijn geselecteerd op leeftijd of geslacht; zowel mannen, vrouwen als kinderen zijn onder een heuvel begraven. Wanneer we aannemen dat de personen die centraal in een grafheuvel werden begraven, geselecteerd werden op status, kan de aanwezigheid van centrale kindergraven duiden op een overerfbare status. In bijzettingen in de randzone van het heuvellichaam en in de randstructuur kan wel een duidelijk onderscheid worden gemaakt, in deze gevallen betreft het over het algemeen vrouwen en kinderen die door in het grafmonument te worden opgenomen, ook werden opgenomen in de symboliek die de grafheuvel voor de samenleving had.³² De betekenis van de grafheuvel voor de samenleving zal een complex geheel van waarden en symboliek zijn geweest, dat op basis van datgene wat de bodem ons achterlaat, nooit geheel duidelijk zal worden. Het staat evenwel buiten kijf dat het opwerpen van een grafheuvel een incidentele gebeurtenis is geweest die slechts voor een klein deel van de samenleving was weggelegd. Het zou te simpel zijn om hieruit direct te concluderen dat de leden van de samenleving die niet in een grafheuvel werden begraven, een lagere sociale status hadden. We weten immers niet of de overerfbare status van degenen die wel onder een heuvel werden begraven, is gebaseerd op sociale macht over andere leden van de samenleving. Het lijkt in onze optiek logisch, omdat het de nodige inspanning en organisatie vergt om een grafheuvel op te werpen. Maar deze handenarbeid kon één huishouden al leveren, aangezien dat bestond uit een grootgezin.³³ Voor hetzelfde geld werden in de vlakgraven personen begraven die een grotere sociale invloed hadden in de samenleving, die de sociale eenheid van het huishouden oversteepte. Dit blijft met de huidige kennis over vlakgraven echter hooguit speculatie.

30 Theunissen 1999, 73-74.

31 Dit percentage is voor het eerst genoemd door Lohof (1991).

32 Theunissen 1999, 98-99.

33 Fokkens 1996, 2002.

